

Op zoek
naar Rinus

Op zoek naar Rinus

Henk Notté

Schrijver: Henk Notté
Cover: Henk Notté
ISBN: 9789464920659
© Henk Notté 2024

Inhoud

Vooraf 6

School (1925-1931)

Klassenfoto 8
Johannesschool 10
Rapport 12
Schoolplaten 13
Wereldverkenning 14
Gastelse clubs 16
Merijntje Gijzen 19
Het jaar 1928 20
Rouw 33
Rien wordt Rinus 34

Bakkerij (1932-1939)

Doorleren 36
Crisis 37
Bakker Buijk 43
Rotterdam 45
Putschelaan 46
Verkiezingen 1935 49
Communisten 50
Fascisten 53
Holland-België 55
Bakkerij van Eekelen 58
Brood-en kleingood 59

Militaire dienst (1937-1940)

Soldaat 62
22e Regiment Infanterie 64
Vierdaagse 1938 67
Motordienst 69
Luchtbescherming 72
Vrees en hoop 73
Joodse vraagstuk 76
Rustig blijven 79
Mobilisatie 80
Verdedigingsplan 81
Legerplaats Zeist 82
Legerplaats Roosendaal 85
Ontwikkeling & Ontspanning 86
Verbanning 87
Mei-oorlog 88
Koudenhorn Kazerne 98
Dina's foto 100

Van Loon (1553-1940)

Amsterdams tak 102
Essense tak 103
Roosendaalse fabrieken 104

Hendrik de smokkelaar 108
Hendrik de huisvader 111
Roosendaalse hokjes 112
Dina van Loon 114
Uitvaart 117

Bezetting (1940-1944)

Hoe verder? 118
Persoonsbewijs 122
Duits en donker 124
Distributie 125
Zwarthandel 127
Pers 129
NSB 131
Waffen-SS 134
Wereldoorlog 135
Huwelijk 137
Meer ongemakken 139
Dwangarbeid 141
Jodenvervolgning 143
Kampen 148
Mutterbahnhof 149
Locomotiefloods 150
Verzet 152

Bevrijding (1944)

Invasies 155
Bommen 156
Dolle dinsdag 159
Spoorwegstaking 160
Slag om Essen en Roosendaal 161
Kelders 163
Ooggetuigen 164

Na de bezetting (1944-1949)

Nick en David 169
Noord-Nederland 170
Laatste bommen 171
Nieuwe tijd 173
Zuivering 176
Politieke gevangenen 178
Slachtoffers 180
Nieuwe oorlogen 181
Marshallplan 183
Wederopbouw 184
Verhuizen 186
Welvaart 187

Achteraf 190
Bronnen 196
Afbeeldingen 198
Bijlage: voorouders 201

Vooraf

Dit is het derde deel van het verslag van de zoektocht naar mijn vaderlijke voorouders en hun gezinnen. In *Op zoek naar Joseph* vond ik de oorspronkelijk achternaam *Note* en maakte kennis met arme boeren en soldaten in het Vlaanderen van de 17e, 18e en 19e eeuw. In *Op zoek naar de kinderen van Joseph* zijn mijn voorouders naar Zeeuws-Vlaanderen getrokken en Nederlanders geworden. Dit deel eindigt met mijn opa Pol die verder trok naar West-Brabant en daar na zijn dood op 31-jarige leeftijd zijn vrouw Mina en hun jonge zoon Rinus achterliet. Ze worden mijn oma en vader, hen heb ik gekend, de andere voorouders waren bij aanvang van de zoektochten onbekenden voor mij, van de meesten kende ik niet eens de naam, ook al delen we een stukje DNA. Ik hoopte dat de informatie die ik over hen vond mij zou helpen hen tot leven te wekken en misschien wel familietrekken te herkennen. Soms leek dat laatste te lukken, bijvoorbeeld toen mij hun migratiedrang opviel. Maar aan het eind van deze zoektochten overheerste toch de gedachte dat het vreemdelingen blijven, mensen uit een andere tijd en daarmee ook een andere wereld. In dit derde deel staat mijn vader Rinus Notté centraal en gelukkig heb ik volop gelegenheid gehad hem persoonlijk te leren kennen; dat kon vanaf ongeveer 1952, ik was drie, hij 34, tot aan zijn dood vijftig jaar later. Mijn herinneringen bestaan weliswaar uit een ratjetoe van beelden, emoties en gedachten, maar het zijn er veel en dat maakt veel goed. Ik pik er enkele uit:

Aan het eind van een wandeling door de duinen bij Schoorl. Dat duurt voor een kleuter met stalen steunzooltjes en duinzand in zijn schoentjes veel te lang, maar boven op zijn schouders heb ik nergens last van, ik hoor zijn lach onder mij, hij vindt het niet erg mij over het duin te dragen en ook niet dat ik zijn zorgvuldig gekamde haar in de war breng.

Als dertienjarige word ik geacht een gezonde hekel aan mijn vader te hebben, maar in plaats daarvan heb ik medelijden met vriendjes die het met een andere vader moeten doen.

Vader bemoeit zich niet zo met wat ik doe. Dat hoeft ook niet, het gaat goed op school. Wel geeft hij mij advies na mijn eindexamen: ze vragen mensen bij de spoorwegpolitie. Het bedrijf betaalt de opleiding en biedt na afloop een vaste baan en wat is beter dan een vaste baan bij de Nederlandse Spoorwegen, een overheidsbedrijf? Als ik ga studeren in Nijmegen vindt hij dat ook prima, is hij trots? Ik merk het niet, hij houdt niet zo van complimenten denk ik.

Wie was deze man uit mijn herinneringen? Hij was vriendelijk, maar ook gesloten; ijdel maar ook bescheiden; gewoon, maar zeker niet oppervlakkig. Waar komen deze eigenschappen vandaan? In welke wereld groeide hij op?

Ik heb spijt dat ik hem niet uitgehoord heb over zijn eigen herinneringen aan zijn tijd als kleuter, puber en jonge man. Kortom, ik weet veel te weinig van zijn leven in de 34 jaar voordat hij mijn vader werd. Dus moet ik zelf op zoek.

Aan tafel voor het raam in de woonkamer bladeren we door zijn fotoalbum, elke foto is keurig ingeplakt met zelfklevende fotohoekjes. Er ontstaat een kleine discussie: 'Pa, je moet er bij zetten wie er op de foto staan.' 'Dat weet ik toch.' 'Maar anderen niet.' Dan mag ik namen, plaatsen en jaartallen rondom de foto's krabbelen. Ik doe dat zo klein en netjes mogelijk met mijn vulpotlood met dunne stift. Bij de foto van de jonge Rinus bij de schommel op de kaft van dit boekje blijft hij het antwoord schuldig als ik naar een jaartal vraag. Dat is vreemd, hij lijkt er een jaar of tien, de leeftijd waarop hij zijn vader verloor. Alsof hij niet herinnerd wil worden aan deze ramp in zijn leven.

Na deze middag besluit ik het ooit allemaal uit te zoeken en mijn jonge vaders beter te leren kennen. Meestal wordt ooit nooit, maar in dit geval gelukkig niet.

Waar nodig illustreren foto's uit vader album mijn verslag. Voor de mensen die hem wat minder goed op de foto herkennen dan ik, wijst een sterretje de weg.

Mijn broer Ido, zus Mieke en zwager Pierre hielpen mee herinneren en zoon Xander controleerde de tekst. Waarvoor dank, ook namens Rinus.

School

[1925-1931] Vanaf 1901 gaan alle kinderen in Nederland van hun zesde tot hun dertiende levensjaar naar school en dat is maar goed ook, want zonder onderwijs zijn de kansen op een gelukkig leven een stuk kleiner. In 1920 krijgt ook het dorp Gastel een eigen katholieke jongensschool en vers opgeleide broeders gaan er les geven. Zoals vrijwel elke Gastelse jongen bezoekt ook Rientje Notté deze school. Gelukkig is er na school volop tijd voor pret, maar in de derde klas, als hij tien jaar oud is, wordt de pret overschaduwde door verdriet, meer dan goed voor hem is.

Klassenfoto

(Johannesschool Gastel, vrijdag 26 februari 1926, 13.35 uur)

Het is een koude dag, het licht van de lage middagzon valt door de hoge ramen op de gezichten van de jongens van de eerste klas van de Johannesschool in Oud-Gastel. Rientje Notté zit op een bankje achter in het klaslokaal; als ik goed kijk zie ik 'm zitten, voor de prenten bij de woorden *taart, uil en ui*. Zijn vriendje Nilleke Vergouwen staat achter hem en ook broeder Willebrord is vlak bij, hij toort hoog boven zijn jongens. Zijn woorden maakten indruk toen hij de leerlingen uitlegde

Eerste klas Johannesschool Gastel, 1926

hoe ze deze middag moeten kijken: 'Naar de lens van de fotograaf, geen gekke bekken en de armen over elkaar. Deze foto gaat de hele wereld over jongens! Honderd jaar later zullen mensen naar jullie kijken en denken: hier, bij broeder Willebrord in de eerste klas van de Johannesschool is het begonnen. Hier hebben ze leren lezen, schrijven, rekenen en over God en de wereld gehoord.' Ook de moeders zijn op de hoogte van het bezoek van de fotograaf en hebben hun kind de mooiste trui of jas aangedaan. Als er maar één jas is, heeft ze die zorgvuldig geborsteld. Een enkeling is opgezadeld met een grote strik om de nek en de meeste kopjes zijn door de moeders kort geknipt, sommige kapsels zoals dat van Franske Brouwers vooraan rechts, zijn hierbij voorzien van een kaarsrecht gesnoeide pony. Moeders met geld durfden dat niet aan en hebben hun lieveling naar kapper van Bavel gestuurd.

De fotograaf staat vooraan in de klas achter de lessenaar van broeder Willebrord; met de rug tegen de muur probeert hij alle leerlingen op zijn filmrol te vangen. Dat lukt niet zonder aanpassingen, rechts en links heeft hij de jongens dicht bij elkaar laten zitten dan de meester normaal toestaat; Nilleke Vergouwen en twee andere leerlingen, die geheel buiten beeld dreigden te vallen, heeft hij op eigen gezag een andere plek gegeven. De jongens voelen de ernst van het moment, voor sommigen is het bijna te veel, ze kijken verstijfd naar de man die hen voor de toekomst vastlegt. Willem links vooraan leunt daarbij stijf naar achter, de standaardhouding van de leerling die braaf wil overkomen. Een enkeling toont meer lef, zoals boerenzoon Kees drie plaatsen achter Willem.

Helemaal achteraan in de klas bij de taart, de uil en de ui laat Rientje Notté alles over zich heen komen zo lijkt het, maar ook hij moet bij de woorden van broeder Willebrord gedacht hebben aan later. Wie zal er straks naar deze foto kijken? En wat zal er dan van mij geworden zijn? Werk ik dan op de suikerfabriek, zoals mijn vader voordat hij ziek werd? 'Je kunt alles worden, als je maar je best doet,' had moeder gezegd. Maar alles is zo veel; kan hij schoolmeester worden zoals broeder Willebrord? Maar daarvoor moet je doorleren en dat doen de meeste jongens in Gastel niet. Ze gaan na de lagere school in de fabriek werken of in de leer bij een boer of timmerman. De schoolplaten aan de muur achter Rientje geven nog meer suggesties: winkelbediende, veldwachter, postbode, bakker?

Een enkeling gaat naar een middelbare school, maar dan moet je van goede huize komen. Als ik de kans op een vervolgopleiding voor de jongens van de klas van broeder Willebrord in wil schatten, moet ik

naar het nest kijken waar de leerlingen uitkomen, dat geldt in 1925 nog meer dan nu. om te achterhalen wie van deze jongens het lyceum in Roosendaal hebben bezocht, moet ik eerst hun namen achterhalen. Achter op een exemplaar van de foto uit het archief van De Heemkundekring Land van Gastel staan 33 namen en 12 vraagtekens. De naam van mijn vader staat er ook bij, *Rien Nottee* lees ik. De mannen die op verzoek van de Heemkundekring de namen van hun klasgenoten uit hun geheugen opdiepten zijn er niet meer; dat geldt ook voor mijn vader die op zijn exemplaar van de foto wees naar de jongen onder de taart, de uil en de ui die ik al herkend had. In de lijst van de Heemkundekring is het een vraagteken, maar op mijn vraag naar de naam van het jongetje dat de hand van broeder Willebrord mag vasthouden, heeft hij een antwoord, het is Cornelis Mol het zoonje van de notaris van Gastel. Ik voeg hem toe aan de lijst met 33 namen. De jongens zijn geboren rond 1918 en in hun geboorteaangiften vind ik het beroep van de vader op dat moment. Het heeft weinig zin de bezigheden van moeder te turven, bij alle aangiften in het geboorteregister staat achter haar naam *zonder beroep*, een weinig respectvolle aanduiding voor managers die met een klein budget grote huishoudens zonder de hulp van stofzuiger, wasmachine en koelkast moeten bestieren. Bij één van de 34 jongens is de vader onbekend, zes vaders verkopen iets (kleermaker, klompenmaker, schipper, slager, voerman en notaris) en ik tel zes boerenzonen. De vaders van de overige twintig jongens werken in een fabriek, dat zal vaak de suikerfabriek zijn, de belangrijkste werkgever in Gastel. Ook Pol Notté, de vader van Rientje werkte daar voor hij ziek werd. In De Grondwet, de krant voor West-Brabant, kan ik lezen welke Gastelse jongens naar het lyceum in het nabijgelegen Roosendaal gaan en daar een diploma behalen. Ik heb al een vermoeden wie daar terecht komen, maar ga eerst terug naar de eerste klas van de Johanneschool in 1925, er zijn nog zes jaar te gaan.

Johanneschool

‘Agoe best mar doet,’ had moeder gezegd toen ze hem voor de eerste keer naar broeder Willibrord bracht en dat is Rientje vast van plan. Hij gaat ijverig leren lezen, schrijven en rekenen; op de klassenfoto zijn belangrijke woorden voor de eersteklassers zichtbaar, ze hangen klaar om geleerd te worden: *vaas, jas, schaap, aap, aar, oom, ijs, taart, uil, ui, nest, os, deur*. Ze leren ook over de wereld die je met deze woorden kunt beschrijven. Op de schoolplaten achter in de klas zijn belangrijke scenes uit de grote wereld afgebeeld: *St.- Nicolaasbezoek, Kamer met*

kerstkribbe, Op de speelplaats in de winter, Winkelstraat, Op de plaats achter het huis (in de lente) en 'n Rijtoer in de zomer. Als Rientje er komt leren, is de Johanneschool pas vier jaar oud. In 1920 komt er een nieuwe schoolwet en gaat een oude wens van katholieken en protestanten in Nederland in vervulling: hun eigen scholen waar vreemde invloeden geweerd kunnen worden krijgen voortaan dezelfde behandeling als de openbare scholen. Dat betekent dat de leerkrachten in dienst van katholieke schoolbesturen door het rijk betaald worden en dat de gemeente moet zorgen voor een schoolgebouw en leermiddelen. Ook in Gastel wordt snel begonnen met de bouw van een nieuwe katholieke school.

Goed katholiek onderwijs in die jaren is ook gescheiden onderwijs voor jongens en meisjes; op een katholieke meisjesschool kon men in Gastel niet wachten tot 1920, de Bernardusschool, waar de *Zusters van Etten* vrijwel alle Gastelse meisjes onder hun hoede nemen, was er al in 1900. De oprichting van de jongensschool gaat niet zonder problemen. Als de Commissaris van de Koningin, baron van Voorst tot Voorst op 8 juni 1921 op zijn inspectietocht door Noord-Brabant Gastel aan doet, is hij niet te spreken over de gang van zaken rond de nieuwe jongensschool: er is geen overleg tussen de burgermeester en de pastoor, en als de nieuwe school klaar is, blijft de gemeente zitten met een groot

Schoolplaat St.- Nicolaasbezoek

schoolgebouw voor het openbaar onderwijs waar geen leerlingen meer voor zijn. Ook over de onderwijzers is hij niet tevreden, een half jaar voor de opening van de jongensschool zijn ze nog volop aan het studeren voor hun akte.

De Johannesschool ontvangt haar eerste jongens op 1 december 1921; het zijn er 306, vrijwel alle jongens van de openbare school zijn overgestapt. Het onderwijs op de Johannesschool wordt verzorgd door geestelijken, ze komen van de *Congregatie van de broeders van Onze-Lieve-Vrouw van Barmhartigheid*. De 23-jarige Willibrord Schalk uit Breda is een van hen. Hij volgt zijn opleiding op de *Bisschoppelijke kweekschool Saint Jean Baptiste de la Salle* in Oudenbosch, een buurgemeente van Gastel. De scheiding van leerlingen naar sekse en geloofsovertuiging zien velen niet als een verbetering, maar het onderwijs is beslist niet slechter dan in de jaren voor de nieuwe onderwijswet: er worden hogere eisen gesteld aan gebouwen en leerkrachten, zo moeten alle leerkrachten een onderwijsbevoegdheid hebben en is er een maximale klassengrootte van een dikke dertig leerlingen. Van de laatste verbetering is door geldgebrek en grote toestroom van leerlingen maar op weinig plaatsen iets te merken en ook in Gastel is een klas met 50 leerlingen geen uitzondering.

Rapport

Voor de Kerst- Paas- en Grote vakantie krijgt Rientje een rapport mee naar huis, voor de ouders van de meeste kinderen zijn dat de enige momenten waarop ze worden geïnformeerd over de voortgang van hun kind. Het zijn natuurlijk ook spannende momenten voor de leerlingen zelf; wat vinden de ouders van hun rapport? De leerlingen kunnen niet aan het oordeel ontsnappen door het rapport te verstoppen. Na de vakantie moet het terug naar de school, met de handtekening van vader of moeder er op. Een gunstig rapport is een bron van extra snoep of zakgeld en wordt met dat oogmerk ook graag getoond aan ooms, tantes en buurtgenoten.

Bovenaan op het schoolrapport staat het schoolvak godsdienst, ze komen vóór lezen, schrijven, rekenen en Nederlandse taal. Daarna volgen de vakken met een lagere status, ze komen 's middags aan bod, wanneer de leerlingen met slecht zitvlees moeilijker te onderwijzen zijn: vaderlandse geschiedenis, aardrijkskunde, kennis der natuur, zingen, handvaardigheid en lichamelijke opvoeding.

Wat opvalt in het verslag is de grote aandacht voor de disciplinerende van de leerling; de meester beoordeelt *vlijt, gedrag* en *beleefdheid* tot op een half punt nauwkeurig. Hij noteert ook hoe vaak een leerling te laat

op school was of helemaal niet kwam opdagen. Ook het kerkbezoek wordt nauwkeurig bijgehouden. Als het verslag van de disciplinerende tegenvaart, raakt dat ook de ouders en de leerling kan de schande maar met moeite compenseren door hoge cijfers op de andere onderdelen. Gelukkig wordt veel met de mantel der liefde bedekt wanneer op het laatste rapport van het jaar de verlossende tekst staat: *Overgegaan naar de... klasse*. Als Rientje na zes jaar de school verlaat, krijgt hij het boekje met de rapportage van zes jaar onderwijs mee naar huis; ik kan het niet inzien want mijn vader heeft het niet bewaard. Dat kan van alles betekenen, laat ik het er maar op houden dat het boekje bij latere verhuizingen per abuis bij het oud papier is beland.

Schoolplaten

De klassenfoto op bladzijde 8 laat zien dat de vers opgeleide broeders nieuwe onderwijskundige inzichten niet schuwen. De schoolplaten aan de achterwand maken deel uit van de taalmethode *In Nieuwe Richting* van de (uiteraard) katholieke uitgeverij Malmberg in Den Bosch. Ze past bij de uitgangspunten van het *aanschouwingsonderwijs*, waarbij leren begint met het prikkelen van de zintuigen van leerlingen. In de handleiding bij de methode kan de leerkracht lezen hoe dat moet. Bijvoorbeeld door uitstapjes te maken en het weer te bestuderen. Terug in de klas wordt de thermometer terug achter in de klas aan de muur gehangen en kunnen de meegebrachte bladeren in een herbarium worden geplakt. In de klas kan elke ervaring aanleiding zijn voor een *aanschouwingsles*. De handleiding geeft een dapper voorbeeld:

Ja, stel, er komt 'n groote bromvlieg naar binnen gevlogen. We laten ons, door zo'n onnoozel diertje, de opmerkzaamheid onzer kinderen niet ontnemen: we nemen het heel gewoon tot onderwerp van onze aanschouwingsles. We spreken van z'n vleugeltjes, z'n pootjes, z'n wakkere oogjes, z'n snoepen, straf voor z'n snoepzucht, z'n vijanden, enz.

De schoolplaten achter in de klas brengen nog meer van de wereld de klas binnen en de handleiding maakt de leerkracht duidelijk hoe zij in een gesprek de leerlingen kunnen leren om de wereld om hen heen netjes te beschrijven, in *algemeen beschaafd Nederlandsch* dus. Maar daarmee is de les nog niet klaar, leerlingen moeten worden uitgedaagd om de opgedane kennis te ordenen en toe te passen, bijvoorbeeld in een tekening of een kort toneelstuk. Hoe broeder Willibrord dit alles moet organiseren in een klas met 34 leerlingen, vermeldt de handleiding niet. Het klassengesprek in Rientjes klas zal eerder de

vorm aangenomen hebben van een vraag en een antwoord, waarbij de vraag van de meester komt en het antwoord van de leerling die pas mag praten nadat hij daarvoor toestemming gekregen heeft.

Natuurlijk besteedt broeder Willebrord veel aandacht aan godsdienst. Bij de bespreking van de schoolplaat *St.-Nicolaasbezoek* zal hij zijn leerling vragen hoe ze kunnen zien dat de heilige een bisschop is en wat het verschil is met gewone priesters. Om de les nog meer diepgang te geven heeft Willebrord een portret van de baas van de bisschoppen, paus Pius XI bij de hand. Ik zie zijn portret op de klassenfoto naast Willibrord onder de thermometer. Voor zesjarigen moeilijk te bevatten geloofszaken worden niet geschuwd. Zo geeft de handleiding aanwijzingen bij de bespreking van het kruisbeeld op de schoolplaat met Sinterklaas. Blijkbaar een belangrijk symbool, want ook het uniform van paus Pius XI wordt er mee versierd.

Paus Pius XI

Eerst kan besproken worden, wat we in werkelijkheid hebben. Kruis van hout, 't beeldje van steen, spijkers in handen en voeten, wonde in de zijde, doornenkroon. Dan volgt, alleen door de onderwijzer vertelt, 't verhaal van de groote liefde van Jezus. Dat is nu maar steen, 't is een beeld; maar eenmaal was de goede God op de wereld, en toen hebben booze mensen hem aan het kruis geslagen. Maar dat hadden ze nooit gekund als Hij het niet gewild had, want Hij kan meer dan alle menschen te zamen. Maar dat wilde hij doen, omdat hij zoo héél veel van jullie hield, enz.

Wereldverkenning

In hogere jaren krijgt Rientje meer van de wereld te horen, de horizon wordt wijder en gaandeweg komen de rest van Nederland, Europa en de wereld in beeld. Belangrijke onderwerpen van de schoolvakken geschiedenis en natuuronderwijs komen aan bod en ook hier hangen schoolplaten aan de wand om de verbeelding van leerlingen te stimuleren. *De belegering van Den Bosch in de Tachtigjarige oorlog* is zo'n schoolplaat, ze is de moeite waard om er even bij stil te staan omdat ze veel duidelijk maakt over het (geschiedenis-)onderwijs op katholieke scholen in die jaren. De plaat zelf wordt in heel Nederland gebruikt, maar voor katholieke scholen is er een aangepaste handleiding. Daarin staat dezelfde beschrijving van de gebeurtenis: de

troepen van Maurits, de leider van de opstandelingen, staan op het punt de Spanjaarden uit de onneembare geachte katholieke vestingstad Den Bosch te verdrijven. Hoe Maurits dat voor elkaar kreeg wordt ook in de katholieke versie van de handleiding uitgebreid beschreven, daar is niks mis mee, vindt de auteur, want...

De leerlingen willen ook wel eens wat anders hooren dan steeds over geloofszaken, hoe mooi ook door den onderwijzer verhaald ... mits het op het tweede plan blijft.

Leerlingen moeten van deze gebeurtenis vooral onthouden dat...

in 1629 Den Bosch van hoofdplaats eener streek, die zijn Katholieke Godsdienst vrij kon uitoefenen en beleven, werd tot een overheerschte vesting te midden eener bevolking, die in hare beste krachten, 't heilig Geloof, werd onderdrukt.

De bemoeienis van de katholieke kerk op de vorming van kinderen in die jaren kan moeilijk worden overschat. Elke dag van de week, behalve zondag staan de leerlingen om negen uur in een rij voor de schooldeur te wachten tot ze binnen mogen. Velen hebben dan al een kerkbezoek achter de rug. Dat geldt zeker voor de misdienaars, zij kunnen ook

tijdens de les uit de klas worden geroepen om de priester bij te staan in een misdienst bij een huwelijk of begrafenis. En als er door de betrokken gelovigen betaald is voor een gezongen mis, gaan ook de koorknappen mee. Ook de zon- en feestdagen zijn niet vrij van verplichtingen. De gelovigen, dat zijn ze vrijwel allemaal in het dorp, zitten op zondagen en kerkelijke feestdagen 's morgens in de kerk; een aantal gaat 's middags nog een keer. En natuurlijk gaan de kinderen steeds mee.

Gastelse clubs

Om twaalf uur gaan de leerlingen van de Johannesschool naar huis voor een warme maaltijd en om twee uur staan ze weer in de rij voor de schooldeur. Om vier uur luidt bel voor de laatste keer, voor veel kinderen wachten thuis allerlei klusjes, maar gelukkig blijft er genoeg tijd over om te spelen. Jonge kinderen hebben geen club nodig, heel het dorp is hun speelterrein. Voor ouderen zijn ze er wel. Het dorp telt nog geen zeven duizend inwoners, maar voor elke liefhebberij is er een club en niemand hoeft zich in de vrije tijd te vervelen. Toneelspelers, fietsers, reislustigen, gymnasten, boogschutters, voetballers, kaartspelers, kegelaars, schutters, tuinders, pijprokers, muzikanten, alsmede liefhebbers van konijnen, varkens, honden, kunst of postduiven hebben een eigen vereniging in Gastel. Weer andere clubs richten zich op het welzijn van oude boeren, jonge boeren, fabriekseigenaren, tuinders, middenstanders en arbeiders. Voor steun aan arme mensen is er het liefdadigheidswerk van de *Sint Elisabethsvereniging*, hun lotgenoten verder weg worden geholpen door de *Missienaakring Sint Theresia*. Jongeren kunnen op zondag terecht in het in het *Patronaat*, waar van alles wordt gedaan als het maar beschaafd en katholiek is. Tot verdriet van pastoor Damen van de Sint-Laurentiuskerk wordt het doel, jongeren van de straat en uit de kroeg houden niet altijd bereikt.

In de lange lijst van clubs, verenigingen en andere samenscholingen vallen de schutterijen op; van oorsprong zijn het clubs met een belangrijke taak: het bewaren van orde en veiligheid in de gemeenschap. De bekendste is de schutterij van Amsterdam, door Rembrandt vereeuwigd in de Nachtwacht. Later is de taak van de burgerwachten overgenomen door professionals: veldwachters en de mannen van de marechaussee. In Gastel en veel andere plaatsen in het zuiden zijn de burgerwachten moeiteloos overgegaan in clubs waar het geweer is ingeruild voor de handboog. Het dorp heeft wel vijftien handboogschutterijen gehad, logisch dat de Gastelaren er goed in zijn;

de beste was Jos van Merriënboer, hij wint in 1920 een gouden medaille op de Olympische Spelen van Antwerpen.

Veel schutterijen zijn in de loop der tijd verdwenen of overgestapt op een moderner wapen, de luchtbuks. In *De Grondwet* kan ik een stukje van deze ontwikkeling in Gastel volgen. Het laat ook zien dat bij zoveel clubs concurrentie onvermijdelijk is. In januari 1928 houdt de handboogschutterij *De Heldenbroeders* haar laatste potverteeravond in café *Den Bonten Os*. Veel leden stappen over naar luchtbuksvereniging *Tot Ons Genoegen* die dezelfde maand in hetzelfde café wordt opgericht. Voor de knarsetandend overgebleven Heldenbroeders is dit aanleiding om eind januari toch nog bijeen te komen en het nog tien jaar vol te houden. De Grondwet houdt de Gastelse bevolking nauwkeurig op de hoogte:

Op de j.l. gehouden vergadering der Handboogschutterij "De Heldenbroeders", gevestigd in het café "Den Bonten Os" welk ruim 54 jaar bestaat, is besloten deze vereniging niet te ontbinden, doch deze weer te doen opbloeien, door het zoveel mogelijk aanwerven van nieuwe krachten.

Ook twee grote muziekgezelschappen lijkt wat overdreven voor een dorp van de omvang van Gastel. Aanvankelijk is er één gezelschap, het *Gastels Fanfare en Mannenkoor*; ze overleeft de Eerste Wereldoorlog niet omdat veel van de aan militaire muziekkorpsen uitgeleende muziekinstrumenten sneuvelden of verdwenen. Even later, in 1920, richt cafébaas en wethouder Kees Melsen de fanfare *Concordia* op, ze repeteren in het zaaltje van zijn café. Het is volgens tijdgenoten 'een feestelijk clubje'; te feestelijk volgens sommige leden en zeven jaar later starten serieuzere blazers een nieuw gezelschap. Ze krijgen steun van pastoor Damen die ze het mannenkoor van de kerk aanbiedt, waardoor ze voortaan door het leven kunnen gaan als *Gastels Harmonie en Mannenkoor*. De rivaliteit tussen de gezelschappen is groot en fanatieke leden vermijden contact met leden van het andere, in hun ogen foute gezelschap. In een dorp kunnen dergelijke sentimenten lang woekeren; als aan het einde van de volgende wereldoorlog de fanfare *Concordia* wordt opgeheven, worden de instrumenten niet gegund aan Gastelse muzikanten, maar overgenomen door de fanfare van de buurgemeente Dinteloord. In de lijst van Gastelse verenigingen uit de jaren 20 ontbreekt een carnavalsvereniging. In veel plaatsen in het zuiden is het gemaskerd volksfeest in die jaren verboden, een groot politiek succes van pastoors en hun vrome aanhang in de strijd tegen drankmisbruik

en zedelijk verval. Gastelse carnavalsvierders trekken zich terug in besloten bijeenkomsten, of wijken uit naar Bergen op Zoom, Breda of Den Bosch. Maar ook in deze plaatsen is verzet; in Den Bosch wordt het volksfeest in 1928 voorlopig voor het laatst gevierd, de gemeenteraad stemt voor een verbod op 'het houden van optochten en het maken van georganiseerde muziek' tijdens de carnavalsdagen. Bij deze beslissing speelt de aanslag op een jong meisje door een als clown verklede jongeman een rol, het nieuws haalt alle Nederlandse kranten:

Moordaanslag te Den Bosch in den Carnavalsnacht

Te 's-Hertogenbosch is de carnavalsvreugde verstoord doordat op den Vugterdijk den afgelopen nacht omstreeks kwart voor één een gecostumeerd meisje door een Pierrot werd aangevallen. Hij bracht een zware wonde toe in de zijde en nam toen dadelijk de vlucht, achtervolgd door politie en burgers.

Pijnlijkster voor de Bosschenaren is de spotprent die een paar dagen later in het Amsterdamse satirische tijdschrift *De Notenkraker* verschijnt.

Het Karnaval in het Zuiden...

...wordt op de gebruikelijke wijze gevierd!

De Notenkraker, 25 februari 1928

Merijntje Gijzen

In 1928 is Rientje tien jaar, hij zit in de derde klas en wordt tot zijn tevredenheid al een tijdje geen Merijntje of Rientje meer genoemd, maar Rien. Hij is oud genoeg om er alleen of met zijn vriendjes op uit te trekken en ik probeer hem dat jaar te volgen. Om in de sfeer te komen lees ik *Merijntje Gijzens jeugd*, de avonturen van een leeftijd-, naam- en streekgenoot van Rien. Of Merijntjes jonge jaren precies samenvallen met de jeugd van Rien is onduidelijk. Merijntje Gijzen leefde in de eerste helft van de twintigste eeuw, staat op de achterflap van het boek van de voor de oorlog populaire Nederlandse schrijver A. M. de Jong. Zijn boeken worden nu niet meer gelezen en ik begrijp dat wel als ik zijn beschrijving van een strenge West-Brabantse winter lees:

Tussen de glinsterende witte landen stolde het water in de sloten, en de oude, knoestige knotwilgen hieven in ontzet gebaar hun pezige armen op naar de wolkenlozen lucht als verbaasd om de onbeweeglijkheid van hun beeld in het starre zwart-spiegelende ijs.

De huidige lezer heeft ook moeite met de dialogen, geschreven in het West-Brabantse dialect; de niet-ingewijde lezer doet er bij het volgende citaat verstandig aan de tekst hardop te lezen om Merijntje te kunnen volgen. Als hij op het ijs van de Vliet zijn net uit de gevangenis ontslagen vriend, zwerver Kruik ontmoet, kan zijn geluk niet op...

O, man, ik zijn toch zo blij da'ge d'r wir zeit!...Ën k'em un prijs gewonne mee'aardrijen ok... Waorum edde nie truggeschreve op oonze brief, van meneer pestoor èn mijn?

In het dorp van Merijntje Gijzen kennen mensen hun plaats en denken er niet over om de grenzen van de eigen klasse te overschrijden. Wel hebben ze een uitgesproken mening over de andere klasse, ook al hebben ze er nauwelijks contact mee. Merijntje legt dat contact wel en sluit vriendschap met de pastoor, met

Merijntje Gijzen

zwerwers die in de gevangenis belanden of ongelovig zijn en zelfs met de chique mevrouw Anne. Als ze Merijntje thuis komt ophalen voor een ritje in haar koets lezen we hoe een mevrouw van stand denkt over de eenvoudige familie Gijzen:

Hoe leefden deze mensen eigenlijk?... Hoe konden ze zo tevreden en gelaten zijn en in bitterheid schreeuwen om al hun gemis... Och ze wisten immers niet beter, kwamen niet op de gedachte, dat het ook anders kon misschien... Ze waren arm en bleven arm en in hun eigen ogen behoorden ze wellicht nog tot de tamelijk welgestelden: ze behoefden hun hand niet op te houden, zoals ze met gepaste trots verklaarden tegenover iedereen, die het maar horen wilde... En hier in deze omgeving leefde nu dat Merkwaardige Merijntje, dat wonderlijk lichte zieltje, met zijn dromen en fantasieën, zijn werkzaam klein verstand,

Het jaar 1928

Om Rien Notté en de wereld waarin hij opgroeit beter te leren kennen, zoom ik in op 1928. Natuurlijk ontkom ik er niet aan om zijn bezigheden te vergelijken met die van een huidige tienjarige en de tienjarige die ik zelf was in 1958. Voor veel jonge kinderen nu is de openbare ruimte taboe en moet het plezier worden georganiseerd via spelafspraken, sportclubs en andere kinderopvang. Het speelterrein voor kinderen in 1928 -en ook nog in 1958- is bijna onbeperkt, alle straten, wegen en pleinen maken er deel van uit. Ook op erven en tuinen van vriendjes zijn kinderen welkom. De regels zijn simpel: beleefd zijn en uitkijken voor het weinige verkeer en de veldwachter of politieagent. En oh ja, de klompen of schoenen uit als je bij iemand binnenloopt. Vriendjes en vriendinnetjes zijn er genoeg in Gastel: klasgenootjes, broertjes, zusjes, neefjes en nichtjes. Rien is het enige kind van Mina Vergouwen en Pol Notté; vaders familie komt het Zeeland, maar de familie Vergouwen is dichtbij en groot, opa en oma Vergouwen

Rien en neefjes Vergouwen

wonen verderop in de Vierschaarstraat en verspreid over Gastel zijn volop extra Vergouwens te vinden. Op een foto in vaders album staat Rien met twee jonge neefjes, Rinus Vergouwen en kleine Keesje Vergouwen. Rien en zijn vriendjes hebben heel Gastel tot hun beschikking en hun activiteiten daaraan aangepast. Buiten het zicht van de veldwachter zijn dat *bogeren* (fruit stropen in boomgaarden) of achter op boerenkarren springen en een eindje als verstekeling meerijden. Onschuldiger tijdverdrijf wordt gevonden in slootje springen, vliegeren, knikkeren, tikkertje of verstoppertje. Deze spelletjes worden nu nog gespeeld, maar andere zijn verdwenen; wie weet nog hoe je moet *piekeloweëen*, *lepelknikkeren* en *balkruien*? Weer andere spelletjes zijn nog lang populair gebleven en heb ik in mijn jonge jongensjaren 30 jaar later ook gespeeld, zoals *tollen*, en *landveroveren*. Bij het laatste spel worden met een mes in het zand twee vierkante buurlanden gekerfd, waarna de spelers om de beurt hun mes in het buurland mogen gooien en –als het mes blijft staan– er een recht stuk mogen afsnijden en bij hun land voegen. Alleen al door gebrek aan zandveldjes is het spel verdwenen en waarschijnlijk speelt ook de toegenomen bemoeizicht van bezorgde ouders een rol. Dat laatste geldt voor alle activiteiten waar een wapen aan te pas komt: pijlen schieten met een boog of een elektriciteitspijp, of lawaai maken met een *knalsleutel*. Van een wilgentak en een stuk vliegertouw maak je een goedwerkende boog die er voor zorgt dat veel speeltijd op gaat aan het terugzoeken van de pijl. Een effectief wapen is ook de elektriciteitspijp waar een puntig gerold stuk krantenpapier in past dat met grote snelheid de pijp kan verlaten, mits er krachtig geblazen wordt. Buurvrouwen sluiten uit voorzorg de slaapkamerramen als kwajongens met hun buizen gespot worden. Om de buurvrouwen alsnog te laten schrikken wordt een oude holle sleutel uit de broekzak gehaald en gevuld met het zwavel van enkele luciferkoppen. Met een spijker en een touwtje is het apparaat klaar voor gebruik. Als de sleutel tegen de muur wordt geslagen, schrikt de buurvrouw beslist van de luide knal, ook al heeft ze haar venster gesloten. Als ik de Gastelse kalender van 1928 naloop, valt mij een tweede belangrijk verschil met de huidige tijd op. De kalender is gevuld met activiteiten waar het hele dorp aan mee doet, vele starten met een bezoek aan de kerk, maar gelukkig is er daarna volop tijd voor vertier. Ook in 1928, het jaar begint met veel ijspret, maar eindigt met de meest

Knalsleutel